

WITOLD HENSEL, JADWIGA RAUHUTOWA (Warszawa)

WSTĘPNE WYNIKI BADAŃ NA STANOWISKU GRADIŠTE W DEBREŠTE (MACEDONIA) W ŚWIETLE PRAC WYKOPALISKOWYCH PRZEPROWADZONYCH W 1978 R.

Od 1974 r. Instytut Historii Kultury Materialnej PAN uczestniczy w ramach umowy z Muzeum Narodowym w Prilepie (SR Macedonia) w badaniach wykopaliskowych na stanowisku Gradište w Debrešte¹. Obiekt ten usytuowany jest około 28 km na północ od Prilepu (ryc. 1) przy jednej z odnóg antycznej drogi, Via Egnatia, prowadzącej od Adriatyku do Azji Mniejszej, a przechodzącej między innymi, przez Tessaloniki (Saloniki), Herakleję (Bitola) i Lichnid (w pobliżu Ochridu). Odnoga północna, o której tutaj mowa, prowadziła do Heraklei, między innymi przez Stu/y/berę (Čepigovo, ok. 20 km na południe od Prilepu), Debrešte — Stobi (w pobliżu Tito-Veles) — Skupi (Skopje), przy czym do Skopje istniała również droga idąca bezpośrednio od Salonik. Oba wspomniane trakty kierowały się w stronę północną, do Dunaju.

Najcenniejszym odkryciem dokonany w latach 1974 - 1977 było odsłonięcie na północ od bramy wschodniej (ryc. 2) rzutów poziomych bazyliki i związanego z nią baptysterium, grobowców z V - VI w. (zawierających zażytki ze złota oraz tkaniny ze złotymi nitkami) i cmentarzyska z IX/X - XII stulecia przynależnego do kultury bijelobrdowskiej². Odsłonięto także wówczas relikty dalszych budowli kamiennych, których funkcji, a po części i chronologii nie udało się wtedy określić. Celem więc badań zrealizowanych w 1978 r. we wschodniej części grodziska (ryc. 3) była chęć wyświetlenia przynajmniej niektórych wątpliwości, jakie nasunęły wyniki wykopalisk przeprowadzonych w latach 1974 - 1977, a także wyjaśnienie funkcji budowli odkrytych fragmentarycznie. W związku z powyższym zlikwidowano szereg świadków

¹ Np. W. Hensel, J. Rauhutowa, *Badania archeologiczne na stanowisku Gradište w Debrešte — Sprawozdanie tymczasowe z prac w 1975 r.*, Sl. Ant. 24, 1977, s. 141 - 153; J. Rauhutowa, *Debrešte, S. R. Macedonia*, Inf. Arch., *Badania rok 1976, 1977*, s. 340 - 341 oraz tejże, *Debrešte, S. R. Macedonia*, Inf. Arch., *Badania rok 1977, 1978*, s. 300 - 301.

² Np. B. Babić, W. Hensel, J. Rauhutowa, *Archeološki istraživanja na lokalitet Gradište koj selo Debrešte*, *Macedoniae Acta Archaeologica* 2, 1976, s. 251 - 264 oraz W. Hensel, J. Rauhutowa, op. cit., s. 145 i n.

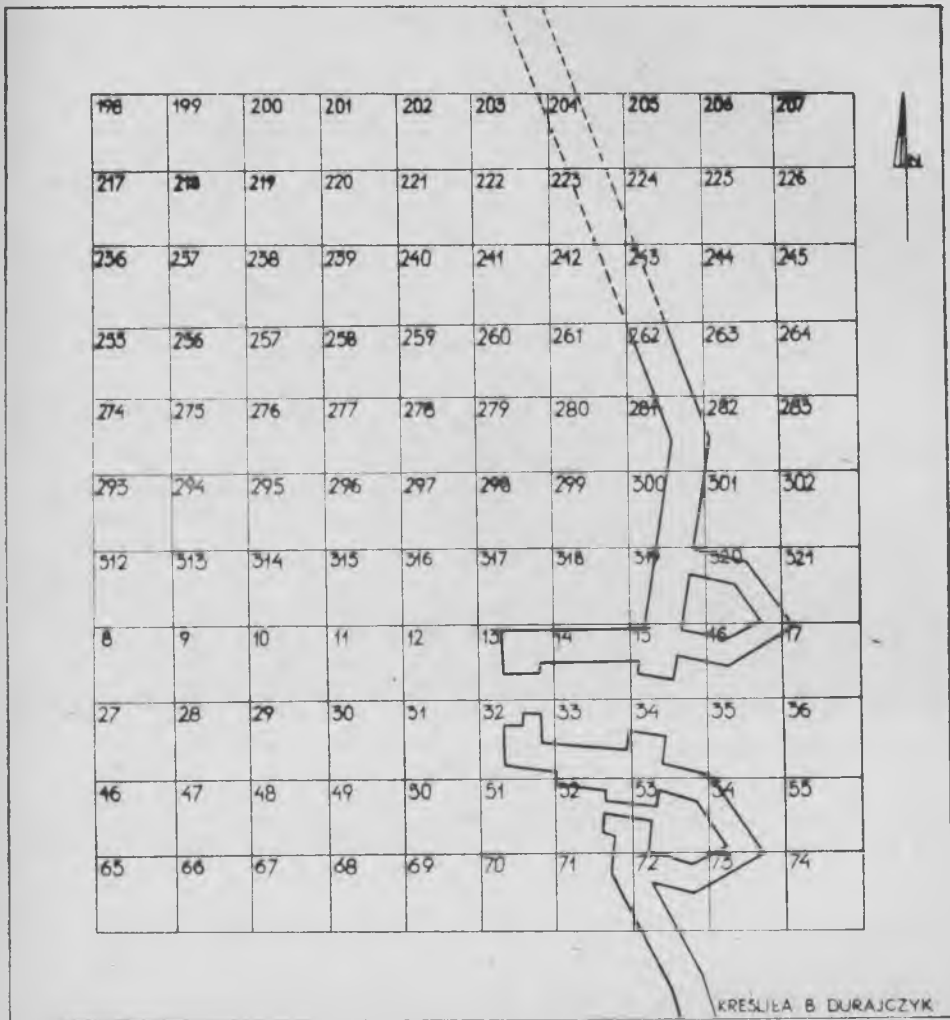
kontrolnych pozostawionych w poprzednich latach oraz podjęto prace na działkach 261, 256, 257, 274, 275 i 293.

Najstarsze elementy *in situ* odsłonięto w świadku znajdującym się między działkami 11 i 12. Na głębokości 620,28 do 620,39 m n.p.m. odkryto fragment muru kamiennego o kierunku północ — południe o grubości około 70 cm oraz pokrywającą go grubą około 35 cm warstwę destrukcyjną. Była ona intensywnie zabarwiona w kolorze czerwonym z domieszką czarnej przepalanej ziemi i rumoszu ceglanego. W jej narożniku południowo-zachodnim znaleziono wiele gwoździ żelaznych z szerokimi, płaskimi, okrągłymi główkami. Warstwa ta koresponduje ze strukturalnie podobnym poziomem stwierdzonym w świadku znajdującym się między działkami 316 i 12 oraz z warstwą trzecią stwierdzoną na pozostałych przez nas zbadanych działkach. Wszystkie cechy tej warstwy, w tym jej grubość sięgająca na innych działkach do około 80 cm oraz duża ilość rumoszu budowlanego wskazują, że wiązać ją należy z katastrofalnym pożarem, który zniszczył co najmniej fragment osiedla znajdującego się w bezpośrednim sąsiedztwie bramy wschodniej. Liczne, wyżej wspomniane gwoździe, mogące stanowić elementy okucia dużych wrot drewnianych nasuwają przy

Ryc. 1. Szkic sytuacyjny położenia stanowiska Gradište (x) w Debrešte pod Prilepem w S. R. Macedonii (Jugosławia)

Fig. 1. Plan d'ensemble du site Gradište (x) à Debrešte près de Prilep dans la Rép. Soc. de Macédoine (Yougoslavie)

Ryc. 2. Debrešte, st. Gradište. Fragment rzutu poziomego wschodnich murów twierdzy wczesnobizantyjskiej wraz z podziałem części przybramnej na działki

Fig. 2. Debrešte, site de Gradište. Fragment du plan des murs orientaux faisant partie de la forteresse de la haute époque byzantine, avec division en parcelles de la partie jouxtant la porte

tym sugestią, że mogą one pochodzić z wieży drewnianych wspomnianej bramy obronnej. W 1978 r. na warstwę tę natrafiono w działkach 275, 265, 276 i 295, przy czym różniła się ona zabarwieniem, ale zawierała również liczne węgielki drzewne, płyty spalinizny i ceramicznego rumoszu budowlanego. Relatywny układ wspomnianej warstwy, a zwłaszcza jej stosunek do narożnika dużej budowli kamiennej (może bazyliki nr 1) odkrytego na działce 299 pozwala się domyślać, że zniszczenie to nastąpić musiało przed IV w. oraz wywołało dłuższą przerwę osadniczą, w każdym razie w miejscu przez nas bada-

Ryc. 3. Debrešte. Fragment murów odkrytych na działkach 294 i 313. W środku mur kamienny na zaprawie wapiennej domniemanej twierdzy gockiej (?)

Fig. 3. Debrešte. Fragment de murs mis au jour sur les parcelles 294 et 313. Au milieu: mur de pierres liées avec du mortier de chaux, de la forteresse gothique supposée (?)

nym. Nie jest wykluczone, że katastrofę tę łączyć należy z inwazją gocką, która miała w 268 r. spowodować zrujnowanie m. Sty/u/berra³, położonego na terenie wsi Čepigovo, w pobliżu Prilepu, a w 279 r. przyczynić się do destrukcji Stobi⁴. Dodać jednak wypada, że jako powód zniszczenia w tym czasie Sty/u/berry przyjmuje się również trzęsienie ziemi⁵.

Domyślamy się, że u schyłku III w. zdewastowane zostały mury obronne. Nie odbudowano ich wcześniej niż w drugiej połowie IV w., a raczej zgodnie z wyrażoną niżej sugestią dopiero około połowy V stulecia. Na ten czas należałoby datować moment odbudowy miasta, o odmiennej niż poprzednio struk-

³ Względnie Deriop, gdyż pewności co do samej nazwy nie osiągnięto, ale na ogół przypuszcza się że miasto nazywało się Sty/u/berra, a terytorium do którego należało — Deriop. Zob. np. F. Papazoglu, *Makedonski gradovi u rimsko doba*, Skopje 1957, s. 351; D. Vučković-Todorović, *Styberra — antičnoe poselenie v sele Čepigove v okrsnostiax Prilepa*, *Archaeologia Iugoslavica* 4, 1973, s. 90.

⁴ D. Mano-Zissi, *Stratigraphic Problems and the Urban Development of Stobi*, w: J. Wiseman (red.), *Studies in the Antiquities of Stobi*, t. I, Beograd 1973, s. 208.

⁵ F. Papazoglu, op. cit., s. 352; D. Vučković-Todorović, op. cit., s. 96.

Ryc. 4. Debrešte. Fragment prostokątnej budowli kamiennej z galeryjką, widok od strony NW

Fig. 4. Debrešte. Fragment de construction de pierres rectangulaire avec une petite galerie. Vue du côté nord-ouest

turze, wiążącej się z następującymi wówczas zmianami społeczno-gospodarczymi, politycznymi i religijnymi.

Pochodzące z tego czasu mury obronne w technice budowy (zastosowanie warstw cegieł i kamieni) oraz w rozplanowaniu wież obronnych noszą cechy budownictwa wczesnobizantyjskiego. Debrešte podzieliło zatem los wielu miast Macedonii, które w późnym okresie rzymskim podupadły lub całkowicie opustoszały, co miało chyba miejsce w naszym przypadku. Źródła bowiem pisane wymieniają z tych lat zaledwie 36 miast, co kontrastuje ze znacznie większą ich liczbą w okresie poprzednim⁶. Nie zdołano natomiast odkryć do tej pory antycznej nazwy dla Debrešte, a także dla jego bliższego terytorium, co utrudnia wyciąganie szerszych wniosków historycznych.

Nie udało się stwierdzić relacji chronologicznej między resztkami murów dużej prostokątnej budowli (memoria?), odkrytymi na działkach 256, 257 i 275, 276 (ryc. 4) wykazującej co najmniej dwie fazy. Starsza budowla wewnętrzna o częściowo zachowanym sklepieniu i posadzce mogła (choć nie musiała) być współczesna budowli o fundamentach wzniesionych z dużych gła-

⁶ F. Papazoglu, op. cit., s. 358.

zów kamiennych, której resztki odsłonięto między innymi na działce 318. Na ich podstawie oraz uwzględniając fragment narożnika (działka 318) powiedzieć można, że odkryte pozostałości pochodzą z dużego monumentu o kształtach prostokątnych. W warstwie usytuowanej bezpośrednio nad tym narożnikiem znaleziono, w niedalekim od siebie sąsiedztwie, kilka ceramicznych płytek posadzkowych, o kształcie głównie romboidalnym. Są to przypuszczalnie fragmenty posadzki ułożonej we wzory geometryczne, pochodzącej z opisanej powyżej budowli kamiennej. Była to zapewne pierwsza zbudowana w Debrešte bazylika wczesnochrześcijańska (nr 1) wzniesiona około połowy V w. Powód usytuowania jej w tym miejscu dałoby się bliżej określić, gdybyśmy mogli zdefiniować funkcję wspomnianej wyżej budowli kamiennej odkrytej na działkach 256, 257, 275 i 276. Wzniesiono ją w dwóch różnych, ale niezbyt od siebie odległych w czasie fazach chronologicznych oraz odmienną techniką (ryc. 5 - 7). Wpierw zbudowano bryłę w zarysie prostokątną, o grubości murów około 60 cm spojonych zaprawą wapienną o wymiarach około $3,5 \times 2,70$ m o zachowanej wysokości od posadzki około 1,46 m. Posadzka wyłożona była częściowo później zdjętymi (przy czym jedna z nich stała oparta o ścianę południową) płytami kamiennymi na zaprawie wapiennej (ryc. 8). Wejście o szerokości 88 cm znajdowało się od strony wschodniej.

Ryc. 5. Fragment prostokątnej budowli kamiennej z galerijką widziany od strony SE
 Fig. 5. Fragment de construction de pierres rectangulaire avec une petite galerie. Vue du côté sud-est

Ryc. 6. Debrešte. Grobowiec-memoria (?) w ruinie (prostokątna budowla kamienna z galerijką) z widocznymi dwiema fazami budowy murów kamiennych (górną na prawo) oraz resztkami sklepienia

Fig. 6. Debrešte. Tombeau-memoria (?) en état de ruine (construction de pierres rectangulaire avec une petite galerie), laissant voir deux phases de l'édification des murs en pierre (en haut et à droite) et quelques vestiges de voûte

W ścianach południowej i północnej stwierdzono w odległości od siebie około 1 m prostokątne otwory (ryc. 9), których funkcji nie udało się stwierdzić. Zachowało się także w skromnym fragmencie pseudobeczkowe sklepienie. Wiązane zaprawą wapienną mury stawiane były w technice na przemian zastosowanych poziomów płyt i łupanych kamieni, innymi słowy w rodzaju warstw główek i wozów. W drugiej fazie obiekt ten obudowano o wiele staranniej niż poprzedni murem kamiennym o grubości 62 cm wykonanym wyłącznie z warstw łupanych kamieni powiązanych zaprawą. Była to budowla z galerią w części wschodniej, o szerokości 84 cm, ozdobioną zapewne trzema kolumnami, z których zachowała się jedna baza marmurowa umieszczona na wysokości wejścia do omówionej poprzednio budowli (ryc. 7), a ślad następnej zachował się przy narożniku północno-wschodnim. Całość budowli miała wymiary $6,90 \times 5,20$ m, przy czym jej mury zachowały się do wysokości około 1,20 m.

Nielatwe jest określenie funkcji opisanego zabytku. Wśród możliwych wariantów wchodzi w rachubę użytkowanie tego obiektu jako grobowca.

Ryc. 7. Debrešte. Część wschodnia grobowca-memoriae (?). W otworze wejściowym czytelne są dwie fazy stawiania murów oraz na murze na prawo baza marmurowa kolumny, zdobiącej galeryjkę

Fig. 7. Debrešte. Partie orientale du tombeau-memoria (?). Dans l'ouverture d'entrée on distingue deux phases de l'édification des murs; sur le mur, à droite, base en marbre de la colonne ornant la petite galerie

W takim razie należałoby przyjąć, że znajdowało się tutaj martyrium-memoria (może przemienione później w oratorium). Mogło to spowodować usytuowanie w pobliżu niego bazyliki wczesnochrześcijańskiej około połowy V w. Przestała ona pełnić tę funkcję około schyłku tego stulecia. Możliwa jest wreszcie zmiana przeznaczenia tej budowli w związku ze stwierdzonym po okresie jej opuszczenia zamurowaniem samego wejścia. Najpóźniej bowiem w tym czasie zaczęło ono spełniać funkcje gospodarcze, o czym świadczy znalezienie w jego części

Ryc. 8. Debrešte. Grobowiec-memoria (?) z widoczną posadzką kamienną

Fig. 8. Debrešte. Tombeau-memoria (?) avec pavement en pierre

północnej resztek pitosa glinianego z pokrywą (ryc. 10). Kaplice-memoriae stawiano od czasów Konstantyna nad grobami znanych męczenników⁷. Jedną z nich odkryto w Stobi, a obecność podobnej sugeruje się dla Demir Kapija. Orientacja monumentu z Debrešte na osi zachód-wschód popiera tłumaczenie, że mogła to być memoria *supra corpus martyris*.

W aktualnej fazie badań trudno jest powiedzieć, czy z domniemaną bazyliką kształtu prostokątnego (nr 1), której elementy obejmować mogły od strony wschodniej część działki 318, 299, 280 i 261, a od strony zachodniej część

⁷ B. Aleksova, *Prosek — Demir Kapija, Slovenska nekropola i slovenske nekropole u Makedoniji*, t. I, Skopje-Beograd 1966, s. 23.

Ryc. 9. Debrešta. Grobowiec-memoria (?). Jeden z otworów
 Fig. 9. Debrešte. Tombeau-memoria (?) — une de ses ouvertures

działek 276, 293 i 314, wiązać można niektóre grobowce odkryte w latach poprzednich, a zwłaszcza nr 65, 70 i 71.

Chronologicznie młodszą zabudowę reprezentuje część budowli odkrytej na działce 261, której fragment muru południowego wykorzystano do ufundamentowania części ściany północnej świątyni z absydą (ryc. 11). Określenie funkcji tej budowli z brukiem kamiennym w narożniku północno-wschodnim jest aktualnie niemożliwe. Wspomnieć tu jedynie można o znanym przykładzie „podwójnej” bazyliki (w obu przypadkach o rzucie prostokątnym) z V w. z miejscowości Poreč⁸. Nie da się więc wykluczyć ewentualności, że była to bazylika nr 2. Dalszą trudną do wyjaśnienia sprawą jest funkcja chronologicznie kolejnych murów odkrytych w świadkach północnych i południowych

⁸ M. Prelog, *Poreč-grad i spomenici*, Beograd 1957, s. 116 i n., ryc. 222.

Ryc. 10. Debrešte. Resztki pitosa glinianego w wypełniku galeryjki grobowca-memoriae

Fig. 10. Debrešte. Restes de pithos en argile gisant dans la terre replissant la petite galerie du tombeau-memoria

działek 296 i 297 oraz 278. Powiązanie ich z murem odsłoniętym na działkach 277, 296, 258 daje w rzucie poziomym zarys elementu budowli prostokątnej (może z absydą). Wchodzi więc w rachubę tłumaczenie, że jest to fragment kolejnej (nr 3) budowli sakralnej (o innej osi aniżeli bazylika z absydą), której mury niemal całkowicie rozebrano, a odkryte elementy stanowić mogły część jej nawy północnej oraz środkowej. Z budowlą tą był może związany grób nr 66.

W dobie wczesnochrześcijańskiej nieraz budowano w następujących po sobie odcinkach chronologicznych bazyliki o różnie wyznaczonych osiach. Bardzo podobne przesunięcia od osi wschód — zachód, w stosunku do zrekonstruowanych przez nas dwóch bazylik z absydą (ryc. 3 i 4) wykazują po części odtworzone rzuty poziome dwóch bazylik z Iatrus, położonego w pobliżu ujścia Jantry do Dunaju w Bułgarii⁹. Ważne jest przy tym, że w Iatrus były to także bazyliki o jednej absydzie i nawach bocznych zamykających się pod kątem prostym na wysokości wejścia do absydy (ryc. 12). Ani czas powstania

⁹ T. Ivanov, *Zwei altchristlichen Basiliken des 4. - 6. Jahrhunderts in Sektor III. Das Limeskastel Iatrus in Moesia Inferior (Ergebnisse der Grabungskampagnen 1958, 1960 und 1962)*, *Klio*, 47, 1966, s. 153 i n., tabl. I.

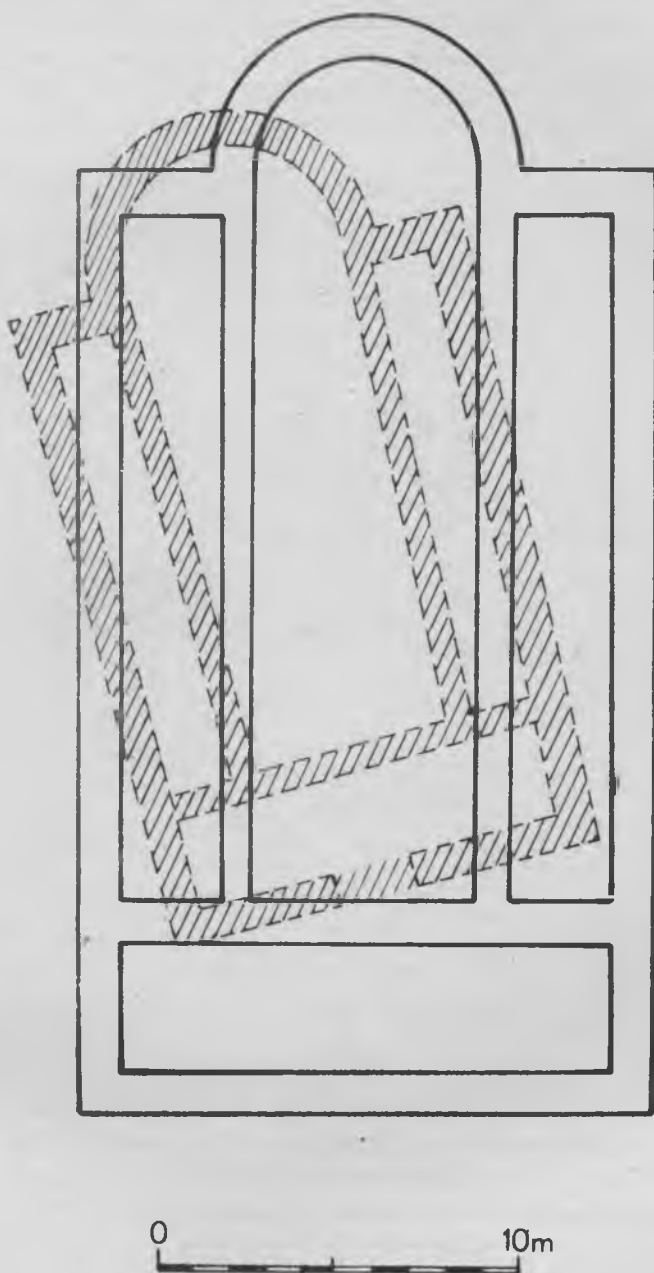
Ryc. 11. Debrešte. Odkryte fragmenty działek 260 i 261 oraz 279 i 280. Górą i po prawej: relikty bazyliki z absydą (nr 4) i częścią nawy północnej; niżej w lewym narożniku: resztki muru domniemanej najstarszej bazyliki (nr 1); od nich niżej: mur młodszej (nr 2) bazyliki (?) wraz z brukiem. Widoczne są również kamienne obudowy (skrzynie) grobów nr nr 81 i 85 oraz dołem na prawo: fragmenty przybudówki (kaplicy?) do bazyliki z absydą (nr 4). Zdjęcie od strony N

Fig. 11. Debrešte. Fragments découverts des parcelles 260, 261 et 279, 280. En haut à droite: vestiges de la basilique avec abside et une partie de sa nef septentrionale; plus bas à gauche: restes du mur appartenant à la basilique supposée la plus ancienne; en bas: mur de la basilique plus récente (?) avec son pavement. On peut voir également des encadrements de pierres (cistes) des tombes no 81 et no 85 même que des fragments d'une annexe (chapelle?) de l'église avec abside (en bas à droite). Photo prise du côté nord

domniemanej bazyliki nr 3 z Debrešte, ani też czas jej destrukcji nie jest bliżej uchwytny. Jeżeliby jednak założyć, że poprzedzająca ją budowla uległa zniszczeniu pod koniec V w., może w wyniku inwazji Ostrogotów na tę część Macedonii, mającej miejsce pod wodzą Teodoryka w 479 r., kiedy zdobyte zostały m. in. Stobi¹⁰ i Herakleia, to byłoby realne, że powstała ona na początku VI w. i uległa zniszczeniu w wyniku któregoś z najazdów koczowników między latami 517 a 559¹¹.

¹⁰ D. Mano-Zissi, op. cit., s. 211.

¹¹ J. Kovačević, *Avarski kaganat*, Beograd 1977, s. 48.

Ryc. 12. Iatrus n/Jantrą (Bułgaria). Rzuty poziome dwóch bazylik wczesnochrześcijańskich. Według T. Ivanova

Fig. 12. Iatrus sur la Jantra (Bulgarie). Plan de deux basiliques paléochrétiennes. D'après T. Ivanov

W rezultacie jednego z tych najazdów uległy także częściowej dewastacji mury obronne miasta. Na jej ślady natrafiono podczas uprzednich prac konserwatorskich przy bramie wschodniej twierdzy. Dokonana po tym naprawa przy użyciu technik stosowanych w budownictwie wiejskim, a także w budowie świątyni z absydą (nr 4) w Debreście wskazuje, że nastąpiła ona między połową a schyłkiem VI w.

W ciągu minionych sezonów wykopaliskowych udało się odsłonić całkowity rzut poziomy tej świątyni i stwierdzono, że była to budowla o trzech nawach z narteksem, z jedną półowalną absydą, zamykającą od wschodu nawę główną (ryc. 15). W jej wnętrzu z wyraźnym jednak przesunięciem od osi w kierunku południowym odkryto wsporniki z płytek ceramicznych stanowiących pozostałość po ustawionym tu niegdyś ołtarzu. Ściana południowa

Ryc. 13. Debreście. Ruina prostokątnej przybudówki kamiennej do świątyni z absydą.
Zdjęcie od strony NE

Fig. 13. Debreście. Ruines de l'annexe rectangulaire de l'église avec abside.
Photo prise du côté nord-est

w nawie głównej na granicy z absydą była pogrubiona, podobnie jak to stwierdzono w Demir Kapija. Można to interpretować jako pozostałość po znajdującej się w tym miejscu ambonie. Długość kościoła wynosiła (łącznie z absydą) około 17,5 m, a szerokość z nawami około 11,30 m przy grubości murów około 70 cm. Miał więc on szerokość identyczną z kościołem odkrytym na stanowisku

„Begov Dab” pod miejscowością Makedonska Kamenica¹², a długość większą o około 2 m. Należał do typowych, średniej wielkości bazylik znanych z obszaru Macedonii.

W odległości około 8 m na północ od zachodniej części świątyni (nr 4) w 1976 r. odkryto fundamenty okrągłej budowli (działki 220, 221, 239 i 240)

Ryc. 14. Debrešte. Fragment relikwów bazyliki z absydą (nr 4), widzianych od strony NW

Fig. 14. Debrešte. Fragment de vestiges de la basilique avec abside. Vue du côté nord-ouest

kamiennej o średnicy 4,70 m zbudowanej z nieobrobionych kamieni, kawałków cegieł i dachówek przy użyciu zaprawy wapiennej. Grubość muru wynosiła około 70 cm. Mniej więcej po środku zachowały się szczątki urządzenia murowanego z dużych płaskich cegieł układanych uskokami na zaprawie wapiennej. Ma ono kształt równoramiennego krzyża o wymiarach $2,08 \times 2,13$ cm. W jego centrum znajdował się prostokątny basen o wymiarach 71×64 cm, wysokości 10 cm, z kanalikiem w części południowej o wymiarach $6 \times 9,5$ cm. Do basenu chrzcielnego schodziło się po stopniach ułożonych z dużych płaskich cegieł, po których zachowały się odciski w zaprawie wapiennej (ryc. 16). Było to baptysterium, przy którego budowie wykorzystano jakieś starsze

¹² I. Mikulčić, *Dve ranochrišćanske crkve kod Makedonske Kamenice*, *Starinar* 27, 1977, s. 192.

Ryc. 15. Debrešte. Fragment reliktów bazyliki z absydą (nr 4). W absydzie widoczne podpory gliniane ołtarza oraz kamień pokrywy „skarba”. Dołem: resztki grobowca nr 36 odkrytego w nawie głównej. Zdjęcie od strony W

Fig. 15. Debrešte. Fragments de vestiges de la basilique avec abside (n° 4). Dans l'abside même se font voir des supports en argile de l'autel ainsi qu'une pierre servant de couvercle à un „trésor”. En bas: restes du tombeau no 36 découvert dans la nef principale. Vue du côté nord

urządzenie, a ono samo uległo renowacji. Świadczą o tym odkryte dwa poziomy zalegających nad sobą posadzek zbiornika oraz przybudówka od strony południowej. Niestety brak danych, by ściślej datować moment odbudowy. Nie można jednak wykluczyć, że stało się to w IX stuleciu. W każdym razie pewne jest, że w drugiej połowie VI w., oprócz bazyliki z absydą (nr 4) egzystowało baptysterium. Z dużym więc prawdopodobieństwem przyjąć można, że wtedy mieściła się tutaj stolica biskupia. Nie wiadomo natomiast, czy na

Ryc. 16. Debrešte. Resztki basenu chrzcielnego baptysterium

Fig. 16. Debrešte. Restes de fonts baptismaux provenant du baptistère

krótki okres odnowiono ją w IX w., czego w aktualnym stanie badań nie da się wykluczyć, o czym parę słów dalej.

W ruinach rzutu poziomego bazyliki (nr 4) z absydą (podobnie zresztą jak w baptysterium) nie stwierdzono śladów otworów wejściowych. Dowodzi to, że odsłonięte resztki stanowią pozostałość fundamentów. Na podstawie podobnych budowli odkrytych m. in. w Macedonii, Grecji, Bułgarii, Rumunii¹⁸ możemy przyjąć, zgodnie z naszymi wcześniejszymi sugestiami, że wejście do świątyni znajdowało się od strony zachodniej.

¹⁸ Odpowiednią literaturę cytuje T. Ivanov, op. cit., s. 168.

Odkrycie jedynie pozostałości fundamentów nakazuje również ostrożność w łączeniu z tą bazyliką kamiennych grobowców murowanych (a w każdym razie ich części), jeżeliby tak było, musiałyby być one przysypane ziemią (nie stwierdzono bowiem obecności krypty), a więc niemal wykluczone byłoby ich obrabowanie. Możliwe więc, że nastąpiło to przed wzniesieniem najmłodszej bazyliki. Równocześnie posadowienie grobów nekropolii bijelobrdowskiej pozwala stwierdzić, że duża część bazyliki do aktualnego stanu ruiny została doprowadzona przed momentem jego założenia. Takie gruntowne niemal zniszczenie budowli kamiennych dało się również stwierdzić na innych podobnych stanowiskach.

Zdjęcie świadków pomiędzy działkami 259/260 i 260/261 pozwoliło bliżej określić związek odkrytego tutaj w 1976 r. muru kamiennego. Stanowi on ścianę północną prostokątnej przybudówki (ryc. 13) do północno-wschodniej ściany bazyliki (nr 4) z absydą (ryc. 14). Miała ona wymiary $3 \times 3,70$ cm, a grubość murów około 70 cm.

W trakcie badań nie uzyskano nowych wskaźników chronologicznych dla świątyni z absydą (nr 4) oraz baptysterium. W dalszym ciągu okres jej pierwszego użytkowania lokować wypada między połową VI a schyłkiem tego stulecia. Brak warstwy pożarowej nie pozwala na stwierdzenie, by uległa ona dewastacji w okresie najazdów awarskich u schyłku VI lub na początku VII stulecia, np. w roku 584, a więc w okresie oblężenia Tessaloniki¹⁴. Nie można również powiedzieć, by nastąpiło to w latach opanowania Debrešte przez Bersjaków, których ślady pobytu tutaj dokumentuje znaleziona na działkach sąsiadujących ze świątynią (nr 4) ceramika pochodząca z VII do IX w. Zagadnienie to będzie można rozstrzygnąć dopiero w toku dalszych badań, tym bardziej, że niejasno przedstawia się sprawa ewentualnej budowy po VI w. dalszych monumentów kamiennych między innymi na działkach 239, 258 i 259 oraz 294 i 313.

Równie zagadkowo przedstawia się chronologia i funkcja murów kamiennych wiązanych zaprawą wapienną, odkrytych w 1977 r. na działkach 294 i 313 (ryc. 3) oraz w bieżącym roku na działce 293. Badania w 1978 r. ujawniły, że był to narożnik jakiegoś dużego urządzenia, o murach szerokości około 1,75 m, a więc zbliżonej do grubości zewnętrznych murów obronnych. Jego przeznaczenie da się określić po przeprowadzeniu dalszych badań na działkach sąsiadujących. Wspomniany mur zachował się na działkach 294 i 313 w jednym poziomie, natomiast na działce 293 w kilku. Dla jego sytuacji stratygraficznej ważne jest stwierdzenie, że częściowo posadowiono go w rumowiskowej warstwie trzeciej oraz, że jest on starszy od muru kamiennego odkrytego przy ścianie zachodniej działek 294 i 313. Na działce 294 naruszył go od strony wschodniej grób dziecka nr 77 z obudową kamienną (ryc. 17), którego chronologii nie udało się niestety bliżej oznaczyć, z uwagi na brak zabytków datują-

¹⁴ J. Kovačević, op. cit., s. 204.

Ryc. 17. Debrešte. Obudowa kamienna grobu nr 77, który naruszył ruinę muru kamiennego twierdzy (?) na działce 294. Uwaga: strzałka podaje kierunek S. Zdjęcie zrobiono od strony NE

Fig. 17. Debrešte. Encadrement de pierres de la tombe no 77 qui a empiété sur les ruines du mur en pierre de la forteresse(?) sur la parcelle 294 (la flèche indique la direction du Sud).

Photo prise du côté nord-est

ych. Typ obudowy nie wyklucza możliwości łączenia go z cmentarzyskiem datującym się z IX/X do pierwszej połowy XII w.

Jako jedna z możliwych interpretacji wchodzi w rachubę hipoteza, że mury te stanowią resztki późnorzymskiego fortalicjum pobudowanego w IV w. na ruinach miasta rzymskiego. Wobec tego, że między innymi w V w. przebywali na Bałkanach Goci należy również uwzględnić ewentualność (prawdopodobniejszą od poprzedniej), że właśnie oni mogli być budowniczymi owej domniemanej fortyfikacji.

Nie są znane powody jej zniszczenia. W każdym razie w niektórych partiach rozebrano owe mury niemal całkowicie, co musiało nastąpić najpóźniej w okresie stawiania tutaj nowych budowli kamiennych, których mury, jak już wskazano, zalegają w działce 294, przy jej ścianie południowej na rumowisku — omówionego wyżej szerokiego muru kamiennego (ryc. 17). W okresie tym doszło do podjęcia odbudowy murów obronnych usytuowanych na krawędzi niewielkiego wzniesienia, gdzie zachowały się one do dziś, co nastąpić mogło w dobie wczesnobizantyjskiej, najwcześniej w pierwszej połowie V w. Łączyło się to z ponownym ustaleniem władzy Bizancjum oraz odbudową miasta. Jest to wyłącznie hipoteza, której zasadność będą mogły określić dopiero rezultaty przyszłych badań.

Wyżej już wzmiankowano o trudnościach związanych z jednoznaczną oceną chronologii, wzajemnego następstwa i funkcji wielu odkrytych przez nas murów kamiennych. Praktycznie jedynym wyjątkiem w tym względzie jest sprawa przeznaczenia relikwów budowli z absydą z trzema nawami (tzw. bazylika nr 4), baptysterium oraz dwóch grobowców (nr 65, 66) zawierających datujące przedmioty złote (ryc. 18 - 19). Wszystkie pozostałe wymagają we-

Ryc. 18. Debrešte. Złote ogniwka z grobu nr 65

Fig. 18. Debrešte. Petits chaînons en or de la tombe no 65

ryfikacji w trakcie dalszych badań. Przy czym jako szczególnie ważne należałoby uznać chronologiczne powiązanie poszczególnych murowanych grobowców, łączących się — jak dawniej przypuszczaliśmy — z różnymi fazami istnienia bazyliki, a jak obecnie proponujemy z różnymi budowlami sakralnymi, wznoszonymi kolejno mniej więcej w tym samym miejscu.

Pochodzenie z dwóch różnych faz chronologicznych zdradza zwłaszcza grobowiec nr 65. Odkryto go w 1976 r. w kwadratach 259 i 278 na głębokości 621,04 m n.p.m., na zewnątrz świątyni z absydą (nr 4), przy jej ścianie północ-

nej. Zbudowano go z kamieni i płyt ceglanych pokrytych od wewnątrz cienką warstwą białoszarej zaprawy wapiennej. Miał on wymiary w rzucie poziomym $2,46 \times 1$ m i był około 1 m wysoki. Uprzednio pokrywały go cztery płyty kamienne połączone zaprawą wapienną i spoczywające na wspornikach kamiennych, które usunięto podczas rabunku grobu. Dno wyłożone było płytami kamiennymi, a w wypełnisku znaleziono m.in. fragmenty płyt ceramicznych zdobionych motywami falistymi, ułamki szkła, fragment glinianej amforki cienkościennej oraz przedmioty złote (ryc. 18). W dolnej części stwierdzono obecność rodzaju obstawy kamiennej z 6 kamieni, w tym 5 ustawionych pionowo. Były one usytuowane na wysokości głowy i kończyn zmarłego. Najprawdopodobniejsza jest hipoteza, że mamy tu do czynienia z grobem o skromniejszej konstrukcji, który później został obudowany w sposób bardziej okazały. Niewielka ilość kości może wskazywać, że mógł być to pochówek osoby uznanej za świątobliwą, której kości wykorzystano na relikwie. W takim razie pochówek pierwotny mógł się wiązać z okresem założenia tutaj pierwszej bazyliki, a jego dodatkowa obudowa ze świątynią drugą lub trzecią, przy czym pierwsza ewentualność jest bardziej prawdopodobna. Dla datowania obiektu

a)

b)

Ryc. 19. Dobrešće. a) Złoty pierścionek z grobu nr 66; b) Oczko pierścienia z grobu 66

Fig. 19. Dobrešće. a) Bague d'or de la tombe 66; b) chaton de bague de la tombe 66

duże znaczenie prezentują odkryte tutaj wyroby złote, które przez nieuwagę pozostawili rabusie. Są to mianowicie dwa ogniwa (ryc. 18) oraz miniaturowy paciorek w kształcie graniastosłupa, których chronologia — według prof. uniwersytetu w Skopje Ivana Mikulčića — mieści się w granicach od schyłku IV do połowy V w., co korespondowałoby z sugerowaną przez nas chronologią najstarszej bazyliki.

Z innej wczesnobizantyjskiej fazy chronologicznej pochodzi grób dziecka (nr 66), odkryty również w 1976 r. na działce 277. Obudowę jego stanowiła regularna skrzynia, której ściany i dno wykonano z płyt ceramicznych o wymiarach wahających się od $25 \times 30 \times 3$ cm do $28 \times 36,5 \times 3$ cm. Pokrywą stanowiły dwie płyty kamienne. Skrzynia miała wymiary 74×40 i wys. 34 cm. Znaleziono w niej szczątki dziecka. Natomiast pod płytą posadzkową odkryto

złoty pierścień z monogramem w kształcie dużej litery M (ryc. 19). Najbliższą dlań analogią jest okaz znaleziony w Koryncie, który Gladys R. Dawidson datuje na podstawie podobnego złotego pierścienia, opublikowanego w katalogu British Muzeum, na VI w. Ten grób wiąże się zatem z trzecią lub z czwartą bazyliką wczesnochrześcijańską odkrytą w Debreście.

Wyjaśnić również wypadnie powód ulokowania słupów podstawy ołtarza nie na osi absydy cerkwi (nr 4), lecz bliżej jej ściany południowej oraz umieszczenia na tej samej osi grobowca nr 36 (ryc. 15), odsłoniętego w nawie głównej¹⁵. Brak jest przy tym elementów pozwalających sugerować, że w pobliżu pod fundamentami odkrytej absydy znajdowała się absyda starszego kościoła, z którą można by wiązać wspomniane zabytki.

Nie wiemy dalej, jakie przyczyny sprawiły, że na osi bramy wschodniej miasta po jej wewnętrznej stronie brak jest śladów traktu, który dałoby się chronologicznie powiązać z poziomami od około V do VI stulecia. Źródła porównawcze wskazują, że w okresie tym mniej starannie aniżeli na początku okresu rzymskiego budowano ulice i inne urządzenia komunalne¹⁶. Następuje wtedy rustyfikacja miasta. W tych warunkach możliwe jest, że ulica założona w dobie wczesnobizantyjskiej przy bramie wschodniej mogła ulec w krótkim czasie likwidacji. Dla okresu późniejszego, tj. VI w. nie można wykluczyć hipotezy, że przejście bramne zostało zasypane i nie spełniało swego pierwotnego przeznaczenia, ale nadal funkcjonowały same mury obronne i wieże, które wówczas naprawiono.

Odnosnie do funkcji części murów odkrytych na północ oraz na zachód od bazyliki z absydą (nr 4), wypadnie rozważyć ewentualność powiązania ich z episkopejum. Duże jest bowiem prawdopodobieństwo, że w VI w., tj. okresie zwiększenia liczby biskupstw na tym terenie, Debreście, którego nazwy antycznej — jak wspominaliśmy — nie znamy, było siedzibą biskupa. Za poglądem tym przemawia obecność baptysterium. Skromne jego rozmiary i wyposażenie wskazują, że w przypadku istnienia biskupstwa należało ono do uboższych i gorzej uposażonych. Przykłady episkopejów odkryte w najbliższym sąsiedztwie Debreście, tj. w Stobi (w pobliżu Tito Veles) i Heraklei (Bitola) informują, że znajdowały się one niedaleko bazyliki biskupiej. W Stobi wzniesiono je na północny wschód od bazyliki biskupiej na miejscu wcześniejszego oratorium¹⁷, a w Heraklei na zachód od wielkiej bazyliki¹⁸.

Pobudowanie bazyliki z absydą oraz baptysterium i domniemanego dworu biskupiego nie stanowiło ostatniej akcji stawiania budowli kamiennych na tym terenie. Badania przeprowadzone na działce 260 oraz rozebranie świadków profilowych między działkami 259/260, 260/261 ujawniły, że mur kamienny

¹⁵ Np. W. Hensel, J. Rauhutowa, op. cit., s. 148 i n.

¹⁶ Np. M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu*, Zagreb 1976, s. 249.

¹⁷ C. Wajzman, *Stobi. Vodač kroz antički grad*, Beograd 1973, s. 54 i plan.

¹⁸ G. Cvetkvić-Tomašević, *Herakleja Linkestis*, w: *Herakleja Linkestis*, Bitola 1973, s. 54 i ryc. 2.

odkryty w 1976 r. w pobliżu ściany północnej działki 260 stanowił pozostałość czworobocznej przybudówki (ryc. 15) do bazyliki z absydą (nr 4). Fundamenty tego obiektu były najbardziej zniszczone w części wschodniej. Był to aneks o wymiarach $4,70 \times 5,00$ m łącznie z murami, których grubość wynosiła od 65 do 75 cm. Zachowały się one częściowo do wysokości około 45 cm. Z tego samego czasu zdaje się również pochodzić przybudówka, której ruiny odkryto w 1976 r., przylegająca do ściany południowej baptysterium.

Znajdowanie w pobliżu omówionych budowli słowiańskiej ceramiki wczesnośredniowiecznej pochodzącej z VII do IX w. informuje, że na początku VII stulecia Debrešte znalazło się w rękach Słowian, zapewne plemienia Bersjaków. Brak warstwy pożarowej z tego czasu oraz opróżnienie „skarbczyka” znajdującego się w absydzie bazyliki i ponowne jego zamurowanie¹⁹ jest wskazówką, że miasto to, ogołocone z części mieszkańców w rezultacie niepokojów panujących na tym obszarze od schyłku VI stulecia, zostało dobrowolnie opuszczone przez swoich obywateli najpóźniej na początku VII w. i bez walki dostało się w ręce Słowian. W tych warunkach, jeżeli hipoteza ta jest słuszna, przyjąć wypada, że na początku VII stulecia część budowli znajdowała się jeszcze w stosunkowo dobrym stanie. Zgodnie z praktyką stwierdzoną na innych podobnych stanowiskach mogły być one wykorzystywane przez Słowian i dopiero nieumiejętna ich konserwacja spowodowała popadnięcie tych budowli w ruinę. Za domysłem tym przemawia fakt występowania ceramiki słowiańskiej przy braku, w każdym razie w badanym miejscu, śladów chat, na których resztki natrafiono w latach poprzednich dopiero łącznie z zespolami z XII stulecia.

Odkryte w roku bieżącym ułamki naczyń glinianych, datowane przez nas na VII do IX w., należą do form tzw. ceramiki naddunajskiej. Były to naczynia głównie barwy czarniawej, ręcznie wykonane i gorą obtaczane z brzegami wychylonymi na zewnątrz. Wśród zdobień stwierdzono pasma linii falistych, pasma linii falistych między pasmami linii ukośnych, pasma nakłuc ukośnych. Wszystkie te zdobienia były wykonane kilkuzębny grzebieniem. Znalaziono także kilka ułamków dużych glinianych naczyń wanienkowatych, ręcznie wykonanych, należących do grupy tzw. prażnie (prżuli). Niewielka liczba uzyskanych głównie z warstwy drugiej oraz bezpośrednio pod powierzchnią wspomnianych wyżej ułamków naczyń pozwala domniemywać, że w badanej przez nas części zamieszkiwała mała grupa Słowian, która może zajęła mniejsze pomieszczenia w znajdujących się tutaj budowlach kamiennych, nie wykorzystując między innymi świątyni z baptysterium.

Dotychczasowe badania, łącznie z odkryciami tegorocznymi, nie pozwalają na formułowanie pewniejszych opinii na temat wykorzystania świątyni i baptysterium w okresie późniejszym. Nie wiadomo np. czy w połowie IX w. mury ich znajdowały się w takim stanie, że po niewielkich pracach remontowych można było wykorzystać je ponownie do celów kultu religijnego. Stwier-

¹⁹ Np. W. Hensel, J. Rauhutowa, op. cit., s. 149.

dzono, że przy zachodniej ścianie narteksu fragmenty muru kamiennego posadowionego w warstwie drugiej mogą się łączyć z jakimiś pracami renowacyjnymi, podobnie jak fragment muru odkrytego w latach poprzednich na zewnątrz (od strony południowo-zachodniej) narteksu. Przykłady ponownego użytkowania wcześniejszych budowli sakralnych, które popadły w ruinę, są znane z różnych krajów, podobnie jak fakt późniejszej renowacji jedynie ich części. Stwierdzono to również na terenie Jugosławii, jak np. w pobliżu wzgórza Muntajana przy wsi Anžici pod Porečem w Istrii, gdzie bazylika wczesnochrześcijańska z VI w., może pod wezwaniem św. Agnieszki, przestała pełnić funkcje sakralne na początku VII w., tj. w momencie opanowania tego obszaru przez Chorwatów. Jej część, a mianowicie narteks używali oni do celów gospodarczych przez kilka wieków²⁰. Nie wcześniej jak na początku XI w. wykorzystano fragment dawnej bazyliki ponownie do celów kultu religijnego²¹. Podobne przypadki stwierdzono również w Macedonii, np. w Demir Kapija, gdzie w IX w. przystosowano do celów kultu religijnego nawę główną dawnej świątyni paleochrześcijańskiej i założono przy niej cmentarz²². Zagadnienie chronologii renowacji niektórych kościołów łączy się ze sporną kwestią datowania chrystianizacji Słowian macedońskich. Część badaczy sądzi, że początki jej sięgają 680 r. Bardziej prawdopodobna jest hipoteza, że we wschodniej Macedonii akcję chrystianizacyjną prowadzili Cyryl (Konstanty) i Metody przed udaniem się z misją na Morawy (ok. 863 r.) i że podjęli ją później na terenie całej Macedonii ich uczniowie²³.

Sugestię tę zdaje się również popierać znalezienie w 1974 r. krzyżyka ołowianego, pochodzącego z IX w., tj. z czasów przed założeniem cmentarza przynależnego do kultury bijelobrdowskiej²⁴. Natomiast za użytkowaniem fragmentu świątyni w czasie istnienia tej nekropoli przemawia okoliczność odkrycia pektorału brązowego z napisem greckim w grobie nr 52 (ryc. 20). Natrafiono nań w prawej części klatki piersiowej, pod kośćmi dłoni lewej ręki. Pochowanym musiał być dostojnik kościelny. Jego pogrzebanie na cmentarzu pozakościelnym wydaje się być mało prawdopodobne. Wspomniany pektorał o wymiarach 10,3 × 4,7 cm i grubości 1,1 cm, złożony z dwóch części z nawiasem i zamknięciem uprzednio zawierał zapewne relikwie. Na rewersie wyryto postać Chrystusa (jak świadczy o tym napis grecki), a na awersie wyobrażenie Matki Boskiej — orantki. Ta część pektorału zdobiona jest także ornamentem roślinnym. Podobne krzyże znane są z wielu stanowisk, w tym m.in. z Koryntu, gdzie datowane są na okres między X a XII stuleciem. Na cmentarzysku

²⁰ A. Šonje, *Ranobizantinska bazilika sv. Agneze u Muntajani, kod Poreča*, Jadranski Zbornik, 10 (1976 - 1978), 1978, s. 234.

²¹ Ibidem, s. 227; A. Šonje, *Ranobizantinska bazilika sv. Agneze u Muntajani, Poreština u Istri*, Starinar, 27 (1976), 1977, s. 65 i n.

²² B. Aleksova, *Prosek — Demir Kapija, ...*, s. 22.

²³ Ibidem, s. 95; B. Aleksova, *Arheološki iskopavanja vo s. Orizari — Kočansko*, Zbornik na Štipskiot Naroden Muzej, 3, 1964, s. 83 i n.

²⁴ W. Hensel, J. Rauhutowa, op. cit., s. 147.

Ryc. 20. Debrešte. Pektorał z brązu z grobu nr 52

Fig. 20. Debrešte. Croix pectorale de la tombe no 52

w Debrešte podobnie jak na innych przykościelnych²⁵ nekropolach brak jest oprócz ozdób wszelkiego innego wyposażenia grobowego, jak np. naczyń glinianych.

Niemniej zarówno świątynia jak i przyległe do niej budowle łącznie z baptysterium musiały gdzieś między końcem IX a początkiem X w. znajdować się w daleko posuniętej ruinie, skoro w jej murach i w obrębie kościoła oraz w jego sąsiedztwie można było urządzić cmentarz, który od tego czasu egzystował tu co najmniej do połowy XII w. Natomiast zgodnie z wynikami badań przeprowadzonych w 1976 r. na działce 221 oraz w północnej części działki 240 wzniesić musiano na ruinie baptysterium po X w. chatę, w pobliżu której założono wziemne magazyny.

²⁵ Np. J. Korošec, *Uvod v materialno kulturo Slovanov zgodnjega srednjega veka*, Ljubljana 1952, s. 86.

Ze wspomnianego wyżej cmentarzyska odsłonięto w 1978 r. dalsze groby, a mianowicie nr 73 i 74 (dz. 298/317), 75 (dz. 316), 76 (dz. 316), 77 (dz. 294), 78 (dz. 278/297), 79 (dz. 207/316), 80 (dz. 297/316), 81 (dz. 261), 82 (dz. 299/318), 83 (dz. 12/316), 84 (dz. 11/12), 85 (dz. 261) i 86 (dz. 316/11). W związku z likwidacją świadków dokończono eksploatację grobów odsłoniętych częściowo w latach poprzednich. Są to nr nr 29 (dz. 297), 30 (dz. 297), 38 (dz. 297), 39 (dz. 298), 60 (dz. 297, 298) i 64 (dz. 297/298).

Wśród grobów całkowicie odsłoniętych w roku bieżącym, głównie dziecięcych — część — o czym jeszcze będzie mowa, nie została z pewnością określona chronologicznie. Groby nr nr 77, 81, 82 i 85 mogą pochodzić z doby wczesnobizantyjskiej. Tegoroczna eksploracja grobów potwierdziła wyrażoną uprzednio w odniesieniu do nekropoli bijelobrdowskiej opinię, że było to cmentarzysko rządowe, przy czym część pochówków była kilkupoziomowa. Zmarli pochowani byli głową na zachód, a więc o orientacji twarzy na wschód, z rozmaicie ułożonymi kończynami górnymi, z którym to faktem spotykamy się na różnych cmentarzyskach, w tym także jugosłowiańskich. Spoza Macedonii (zob. dalej) wymienić można przykład cmentarzyska z Nišu²⁶. Oprócz grobów ze starannie wykonaną skrzynią, o ścianach i pokrywie wykonywanych z płyt kamiennych (co do których istnieją wątpliwości natury chronologicznej) występują pochówki z obstawą w postaci kilku kamieni lub bez nich oraz usytuowane w jamach wydrążonych w murach bazyliki.

Płytki ceramiczne lub także dachówki z wrytym znakiem krzyża znane są z doby wczesnobizantyjskiej. Ich przykłady odkryto także w Debrešte. W grobie 73/74 zbadanym w 1978 r. zamknięcie wschodniej ściany grobu stanowiła płytka ceramiczna z wrytym znakiem krzyża umieszczonym od jego strony wewnętrznej (ryc. 21). Od tej samej strony wryty był również znak krzyża na płycie kamiennej pokrywającej grobowiec wczesnobizantyjski w Debrešte (nr 70). Znaczenie krzyżem praktykowano również na dachówkach bazyliki ze stanowiska „Begov Dab” pod miejscowością Makedonska Kamenica²⁷. Fakty te nakazują ostrożność w datowaniu grobów nr nr 73 i 74 na IX/X - XII stulecie.

Inny z pochówków (nr 81) posiadał (ryc. 22 - 23) starannie zbudowaną skrzynię kamienną z dużą płytą pokrywającą ją zaledwie częściowo, co sugeruje, że dalsze zostały usunięte. Łącznie z brakiem kilku płyt bocznych oraz częściowym przemieszczeniem szkieletu pozwala to domniemywać, że grób ten został spenetrowany przez rabusiów. Okoliczność, że pochówki z okresu między IX/X i XI/XII w. nie zostały obrabowane oraz, że szkielet spoczywał na dnie wyłożonym trzema dobrze zachowanymi dużymi, miseczkowatymi dachówkami (ryc. 23) typu lakońskiego²⁸ nasuwa jednak wątpliwość, czy

²⁶ S. Ercegović-Pavlović, op. cit., s. 84 i n.

²⁷ I. Mikulčić, op. cit., s. 187.

²⁸ Analogiczne znamy m. in. z bazyliki odkrytej na stanowisku „Begov-Dab” pod Makedonską Kamenicą, gdzie jednak datowane są na V lub VI w. Ibidem.

Ryc. 21. Dobreście. Dwupoziomowy pochówek z nekropoli kultury bijelobrdowskiej. Zdjęcie od strony NE

Fig. 21. Dobrešte. Sépulture à deux niveaux de la nécropole se rattachant à la civilisation de Bijelo Brdo. Vue du côté nord-est

należy on do tej fazy, czy raczej nie wypada go wiązać z grobowcami datowanymi na VI stulecie. W pierwszym mniej prawdopodobnym przypadku, przyjmując wypadałoby, że dach świątyni był w okresie budowania tego grobu, tj. około X w., częściowo zachowany i że dla celów pochówku zdjęto z niego wspomniane dachówki. Z okresem wczesnobizantyjskim mogą się również łączyć niektóre inne groby, a mianowicie skrzynkowy grób dziecka (nr 85), odkryty na tej samej działce na zachód od poprzedniego oraz dalsze skrzynkowe pochówki dziecięce (nr 77 i 82).

W dwóch grobach znaleziono ozdoby. Przy szkielecie nr 60 (ryc. 28) odkryto pod czaszką zausznicę (koleczyk) srebrną, zdobioną wisiorem w kształcie kolbki

kukurydzy z drutu posiadającej po obu końcach po cztery kulki oraz zwieńczonej pojedynczymi, dętymi kulkami. Po obu jej stronach w dolnej części kabłąka znajdują się ozdoby, składające się z pięciu dętych kulek, osadzonych między kółkami z drutu. Posiada ona zapięcie haczykowate. Na prawej ręce znajdowała się brązowa bransoleta (ryc. 29) wykonana z wąskiej taśmy, zdobionej na powierzchni zewnętrznej motywami geometrycznymi oraz za-

Ryc. 22. Debrešte. Grób nr 81 we wstępnej fazie badań

Fig. 22. Debrešte. Tombe no 81 au stade préparatoire des recherches

opatrzona w urządzenie do zamykania. Pod lewą kością miednicy znaleziono dwa pierścionki (ryc. 30) brązowe, w tym jeden z oczkiem ażurowym kształtu stożkowatego z kółkowatym zwieńczeniem. Analogiczną bransoletę znaleziono już uprzednio w Debrešte w grobie nr 18²⁹. Podobne okazy znane są z innych

²⁹ W. Hensel, J. Rauhutowa, op. cit., s. 146 - 147, ryc. 6 - 7.

Ryc. 23. Debrešte. Grób nr 81 po odsłonięciu. Widoczne przemieszczenie szkieletu oraz dachówki na których spoczywał

Fig. 23. Debrešte. Tombe no 81 après sa mise au jour. On y aperçoit le déplacement du squelette et les tuiles sur lesquelles il reposait

cmentarzysk m. in. z Nišu (w Serbii), liczne z m. Loveč i z m. Vojvoda pod Šumenem w Bułgarii oraz z Macedonii m. in. z m. Demir Kapija³⁰. Na pierścionki z oczkiem wykonanym techniką granulacji lub filigranu zwrócił już swego czasu uwagę L. Niederle. Uznał je za okazy rzadkie na ziemiach słowiańskich, które pojawiły się pod wpływem Bizancjum, ale mogły być również naśladowane w środowisku miejscowym³¹. Podobną techniką wykonany pierścień

³⁰ Np. B. Aleksova, *Prosek — Demir Kapija, ...*, tabl. XV, ryc. 130 i tabl. XVIII, ryc. 149 - 150; S. Ercegović-Pavlović, op. cit., s. 89.

³¹ Np. L. Niederle, *Rukovět slovanské archeologie*, Praha 1931, s. 214, ryc. 99:8, 100; *tenże*, *Rukovět slovanských starožitnosti*, Praha 1953, s. 438.

Ryc. 24. Debrešte. Grób nr 44. Od góry: 2 srebrne kabłączki, moneta srebrna i z tegoż metalu pierścionek, 4 monety srebrne. Wszystkie monety należą do emisji bitych za panowania cesarza bizantyjskiego Michała VII i jego małżonki Marii w latach 1071 - 1078

Fig. 24. Debrešte. Tombe no 44. En haut: deux arceaux en argent, monnaie d'argent, bagues d'argent, quatre monnaies d'argent. Toutes ces monnaies ont été frappées sous le règne de l'empereur Michel VII et de son épouse Marie, entre 1071 et 1078

złoty znamy m. in. z cmentarzyska w Ptuj³². Okaz z Debrešte należy do wspomnianej grupy pierścionków, jakkolwiek w szczegółach wykonania wykazuje daleko idące odmienności. Jest to albo import bizantyjski albo też, co jest bardzo prawdopodobne, miejscowe naśladownictwo. W grobie nr 84 znajdowały się z obu stron czaszki po jednym egzemplarzu kabłączki skroniowe w kształcie kółek (ryc. 31) ze stykającymi się ze sobą końcami, wykonane z brązu, a pod szkieletem paciur gliniany.

Wszystkie te okazy potwierdzają, iż badane cmentarzysko należy do kręgu kultury bijelobrdowskiej z IX/X do XI/XII stulecia³³. Dla jego datowania, niezależnie od wspomnianych tutaj lub opisanych w poprzednim sprawozdaniu zabytków metalowych, szczególne znaczenie miało dokończenie eksploatacji grobu nr 44 i 44a (dz. 299). W grobie z obstawą kamienną znajdowały się dwa szkielety, przy czym pochówek starszy (nr 44a) naruszony został w trakcie grzebania kobiety, zmarłej zapewne podczas porodu lub bezpośrednio po nim, na co wskazują znalezione drobne kostki płodu. Pochowano ją z głową

³² J. Korošec, *Staroslovansko grobišče na Ptujem gradu*, Ljubljana 1950, s. 94.

³³ W. Hensel, J. Rauhutowa, op. cit., s. 146.

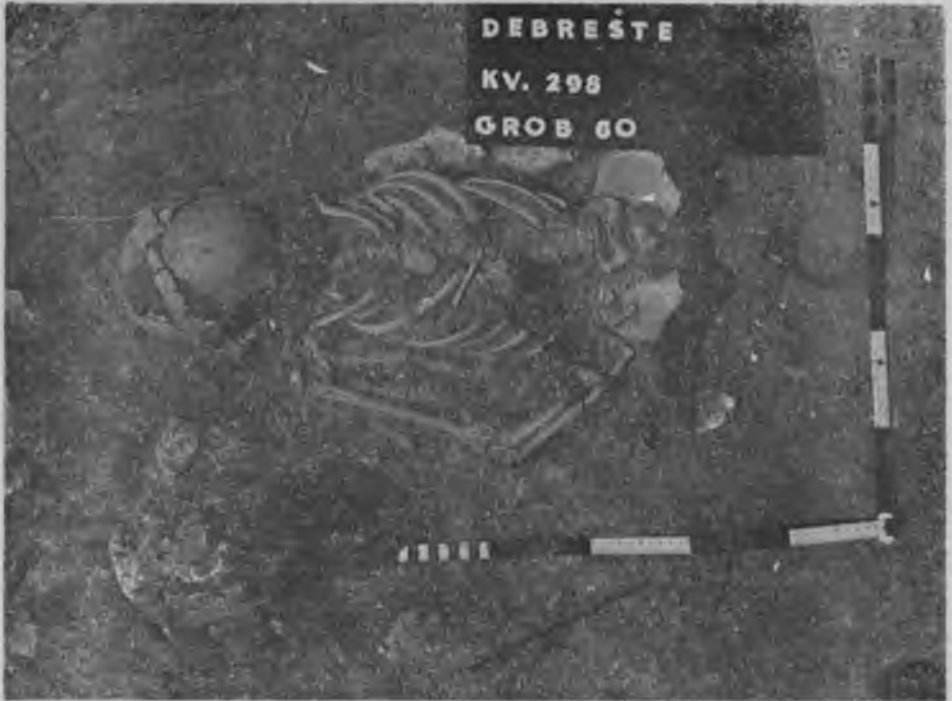
Ryc. 25. Debrešte. Jedna z pięciu monet bizantyjskich z lat panowania cesarza Michała VII i jego małżonki Marii (1071 - 1078) z grobu nr 44. Rewers i awers

Fig. 25. Debrešte. Une des cinq monnaies byzantines, émise sous le règne de l'empereur Michel VII et de son épouse Marie (1071 - 1078) et provenant de la tombe no 44. Revers et avers

Ryc. 26. Debrešte. Fragment cmentarzyska kultury bijelobrdowskiej (groby nr nr 24, 25 i 86)

Fig. 26. Debrešte. Fragment de la nécropole appartenant à la civilisation de Bijelo Brdo (tombes nos 24, 25 et 86)

Ryc. 27. Debrešte. Fragment szkieletu z grobu nr 60 z widoczną bransoletą na prawej ręce
 Fig. 27. Fragment du squelette de la tombe no 60 sur la main droite duquel on voit un bracelet

Ryc. 28. Debrešte. Koleczyk z grobu nr 60

Fig. 28. Debrešte. Boucle d'oreille de la tombe no 60

Ryc. 29. Debrešte. Bransoleta z grobu nr 60

Fig. 29. Debrešte. Bracelet de la tombe no 60

Ryc. 30. Debrešte. Pierścionki z grobu nr 60

Fig. 30. Debrešte. Bagues de la tombe no 60

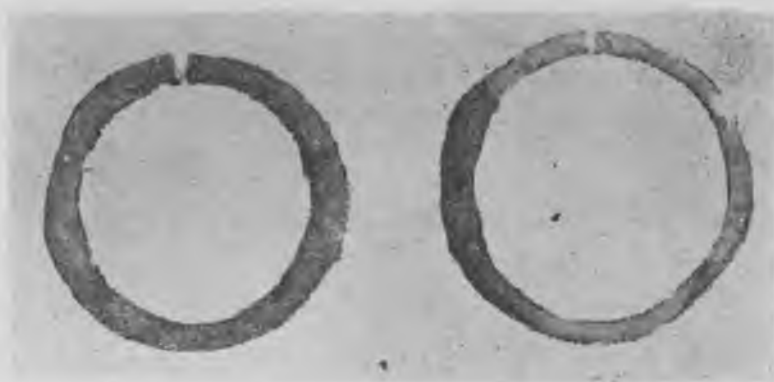
na zachód, z prawą ręką złożoną na klatce piersiowej, a lewą w okolicach miednicy. Przy czaszce znaleziono po jednym kabłączku skroniowym, w pobliżu kości lewej dłoni pierścionek srebrny (ryc. 24), a w okolicy lewej kości biodrowej odkryto pięć monet srebrnych (ryc. 24 - 25), znajdujących się zapewne uprzednio w woreczku zawieszonym u pasa. Wszystkie one pochodziły z różnych emisji bitych za panowania cesarza bizantyjskiego Michała VII i jego żony Marii, w latach 1071 - 1078. Równocześnie bliższa analiza znalezionych w tym grobie ozdób wskazuje, że należą one do lokalnej grupy kultury biejelobrdowskiej.

Stwierdzono wreszcie, że kamień z obstawy jednego z grobów posiadał zagłębienia miseczkowate (ryc. 32) zapewne o przeznaczeniu kultowym. Można przypomnieć, że podobny kamień z zagłębieniami miseczkowatymi odkryto podczas francusko-polskich badań w St. Jean-le-Froid.

Cmentarzysko w Debrešte jest dalszym przykładem nekropoli zakładanych przy ruinach (i w ich obrębie) wczesnobizantyjskich budowli sakralnych. Terytorialnie najbliższą analogią do cmentarza w Debrešte jest nekropola odkryta w Stobi w pobliżu kościoła tzw. chrzcielnego³⁴, należąca do kultury bijelobrdowskiej. Niezależnie od układu topograficznego podobieństwa występują w obudowie grobów i w układzie szkieletów. Stwierdzono tu m. in. różne ułożenie kończyn górnych.

Badania 1978 r. nie wniosły nowych elementów do poznania osadnictwa z XII do XIII w., który to okres stanowi datę schyłkową zasiedlenia badanego przez nas obiektu.

W warstwach osadniczych, niezależnie od opisanych wyżej zabytków znaleziono stosunkowo niewielką liczbę okazów wydzielonych, a także ułamków naczyń glinianych i kości zwierzęcych. W penetrowanych poziomach stwierdzono znaczne przemieszanie ceramiki pochodzącej z różnych horyzontów chronologicznych. Ułamki wczesnośredniowiecznych słowiańskich naczyń glinianych nie występowały jednak poniżej warstwy drugiej, powstałej po okresie użytkowania najmłodszych obiektów wczesnobizantyjskich. Niezależ-

Ryc. 31. Debrešte. Kabłączki skroniowe z grobu nr 84

Fig. 31. Debrešte. Arceaux temporaux de la tombe no 84

nie od ceramiki słowiańskiej, którą ogólnie scharakteryzowano, znajdowano fragmenty glinianych toczonych naczyń wczesnobizantyjskich, między innymi z polewą, dużych naczyń tzw. pitosów z IV do V w., naczyń rzymskich głównie o formach występujących od I do III stulecia n.e. (w tym ułamki terra sigillata) oraz toczonej ceramiki siwej przypominającej okazy celtyckie (atrybucja

³⁴ Np. B. Aleksova, *Izveštaj za istražuvaniata na srednovekovnite grobovi vo Stobi*, Glasnik na Institut na Nacionalna Istorija, 2, 1958, 1, s. 247 i n.

Ryc. 32. Debrešte. Kamień z obudowy grobu z miseczkowatymi wgłębieniami

Fig. 32. Debrešte. Pierre provenant d'une ciste sépulcrale et présentant des creux en forme d'écuelle

ta wymagałaby jednak bardziej szczegółowej analizy). Występowały tu dalej fragmenty toczonych naczyń glinianych (między innymi z czarną, lśniąca powierzchnią) z doby hellenistycznej oraz fragmenty ręcznie lepionych naczyń glinianych częściowo zdobionych, które na podstawie wstępnej analizy da się zaliczyć do wczesnego neolitu, eneolitu i początków epoki brązu, schyłku epoki brązu i starszego okresu halsztackiego.

Wśród zabytków wydzielonych, oprócz już opisanych, na uwagę zasługują jeszcze liczne ułamki naczyń szklanych, łączących się głównie z obiektami wczesnobizantyjskimi, a także fragmenty szkła okiennego, pochodzące z tego samego okresu. Część z nich znajdowano w wypełniskach jam grobowych. Do tej grupy należy również fragment ciemnoniebieskiej bransolety szklanej.

Z doby wczesnobizantyjskiej pochodzą zapewne fragmenty dwóch starannie ozdobionych szpil kościanych, sprzączka z brązu, z tego samego surowca przedmiot o jednym końcu zaostrzonym posiadający z obu stron górnej części aplikację z drutu oraz kółko do zawieszenia, dłućko i duża igła żelazna. Z tego samego czasu pochodzi większość glinianych ciężarków stożkowatych o różnych wymiarach. Znaleziono również kilka monet, głównie rzymskich oraz jedną srebrną (zapewne turecką), rozmaite przedmioty żelazne, mały ułamek łupy żelaznej i bryłki żużla przeważnie żelaznego. Na uwagę zasługują

Ryc. 33. Dobrešće. Fragment kolumnienki znalezionej w działce 256

Fig. 33. Dobrešće. Fragment de colonnette trouvée sur la parcelle 256

wreszcie mniej lub bardziej regularne kostki kamienne. Jedna z nich koloru ciemnoniebieskiego znaleziona została w wypełniku grobu nr 81, a inna koloru jasnoczerwonego w warstwie osadniczej. Są to zapewne kostki mozaikowe. Jeżeli sugestia nasza jest słuszna, to łącznie z kilkoma innymi kamykami, odkrytymi w Dobrešće informowałyby one, że musiały tu istnieć mozaiki, a więc niektóre budowle mogły mieć bogatszy od sugerowanego przez nas na początku niniejszego sprawozdania wystrój. Przemawiałyby za tym również znaleziony w 1978 r. na działce 257 fragment profilowanej kolumnienki (ryc. 33) oraz marmurowa baza kolumny w galerii obudowy tzw. grobowca (martyrium?).

Przegląd uzyskanych w toku kampanii wykopaliskowej w 1978 r. wyników dowodzi, że udało się w jej trakcie wyświetlić zaledwie część z nasuwających się uprzednio wątpliwości. Można natomiast z dużą dozą pewności stwierdzić,

że stanowisko to było zasiedlone od wczesnego neolitu po późne wczesnośredniowiecze. Nie było to jednak osadnictwo ciągłe, lecz wykazujące liczne przerwy. W stosunku do wielu odcinków chronologicznych nie da się określić charakteru osad i obiektów tutaj występujących. Nie wiemy też, czy procesy urbanizacyjne (pologeneza) zaczęły się w Debrešte w dobie hellenistycznej, czy nastąpiło to dopiero później. Nie można się na powyższe tematy wypowiedzieć, ponieważ w odniesieniu do starszych zabytków opieramy nasz sąd wyłącznie na przedmiotach występujących w poziomach przemieszanych. Z takimi przypadkami spotykamy się nieraz na obiektach antycznych, na przykład w Nea Paphos na Cyprze zabytki z doby hellenistycznej wystąpiły w poziomie późnorzymskim³⁵. Najogólniej mówiąc liczyć się należy z występowaniem na Gradiszczu w Debrešte co najmniej 12 poziomów osadniczych, poczynając od najstarszego, były to:

1. Wczesnoneolityczny;
2. Eneolityczny i wczesnobrazowy;
3. Późnobrazowy i początkowo halsztacki;
4. Hellenistyczny;
5. Rzymski do III w. n.e. włącznie;
6. Od połowy IV do pierwszej połowy V w. (I poziom wczesnobizantyjski);
7. Z drugiej połowy V w.;
8. Z pierwszej połowy VI w.;
9. Z drugiej połowy VI w. ewentualnie do początku VII stulecia;
10. Od VII do IX w.;
11. Od IX/X do XII w.;
12. Z drugiej połowy XII do XIII w.

W wykazie tym nie uwzględniamy możliwości egzystencji krótkiego osadnictwa celtyckiego oraz ewentualnego ponownego użytkowania kościoła w IX w. Dodać przy tym wypada, że VII poziom osadniczy mógł się łączyć z pobytem w Debrešte Ostrogotów.

Badaniami kierowali z ramienia Muzeum w Prilepie jego dyrektor Boško Babić, a Instytutu Historii Kultury Materialnej PAN dr Jadwiga Rauhutowa; konsultował Witold Hensel, członek rzeczywisty PAN, dokumentację rysunkową i fotograficzną wykonywał mgr Tadeusz Pawlicki przy pomocy 3 studentów archeologii z UMCS w Lublinie.

³⁵ Z. Sztetyło, *Les timbres céramiques (1965 - 1973), Nea Paphos I*, Warszawa 1976, s. 6 i n.

PREMIERS RESULTATS DES RECHERCHES ARCHEOLOGIQUES DANS LE
SITE DE GRADIŠTE A DEBREŠTE (MACEDOINE) A LA LUMIERE DES
FOUILLES EFFECTUEES EN 1978

par

WITOLD HENSEL, JADWIGA RAUHUTOWA (Varsovie)

Résumé

En 1978 on poursuivait les fouilles archéologiques du site Gradište (localité de Debrešte en Macédoine), situé près d'un des embranchements de la Via Egnatia reliant l'Adriatique à l'Asie Mineure. Au cours des années précédentes on y a mis au jour une basilique et un baptistère de la haute époque byzantine, des tombeaux du Ve - VIe siècle ainsi qu'un cimetière en rangées du IX/X^e - XIIe siècle. Grâce aux recherches faites en 1978, on a obtenu d'autres données relatives à l'histoire de ce centre à la fin de l'Antiquité et au haut moyen âge. On a découvert entre autres des traces d'une catastrophe qui avait détruit la ville vers la fin du IIIe siècle (ce qui était peut-être lié à une invasion gothique) et entraîné une interruption prolongée du peuplement. La reconstruction de la ville n'a eu lieu qu'au milieu du Ve siècle, cependant l'édification (par les Goths?) du fortalicium, dont les vestiges ont été découverts au cours des années 1977 - 1978, se situe sans doute au IVe siècle. On a mis au jour, entre autres, le coin d'une grande construction aux murs atteignant 1,75 m d'épaisseur. L'ancienne forteresse, restaurée peut-être vers la fin du IVe siècle, accuse par sa technique et par la disposition de ses tours les traits caractéristiques pour les constructions de la haute époque byzantine. De cette époque-là proviennent aussi les vestiges d'un édifice considéré comme la première basilique chrétienne et situé à proximité d'une construction qui à l'origine faisait fonction de martyrium-memoria. On a également rencontré des fragments de murs faisant partie de quelques constructions dont l'identification précise s'avère pour le moment difficile; il n'est pas exclu que ce soient des constructions sacrales, élevées successivement à cet endroit (basiliques No 2 et No 3) et antérieures à la basilique No 3 qui, connue grâce aux fouilles précédentes, possède trois nefs, un narthex et une abside semi-ovale datant de la deuxième moitié du VIe siècle. La présence d'un baptistère à proximité de cette basilique fait supposer qu'à Debrešte se trouvait à cette époque-là un siège épiscopal. A la phase de la haute époque byzantine se rattachent de même un certain nombre de tombeaux construits de pierres et liés aux bâtiments sacraux successifs. Une partie de ces sépultures contenaient un riche mobilier (cf. fig. 18, 19).

On n'a pas constaté de traces nettes d'une destruction du site fouillé à la fin du VIe siècle ou au début du VIIe siècle, ce qui indiquerait que la ville avait été abandonnée par ses habitants craignant de nouvelles attaques barbares. Pendant les siècles suivants (VIIe - IXe), la présence des Slaves est attestée par les trouvailles de céramique; toutefois, des vestiges de maisons d'habitation en étant absentes, les auteurs admettent que les Slaves pouvaient réutiliser certaines constructions de la basse Antiquité, notamment celles qui étaient moins démolies. Il n'est pas certain qu'à l'époque de la christianisation des Slaves macédoniens, au Xe siècle, une partie de la basilique ait été adaptée pour rendre possible l'exercice des pratiques chrétiennes. Ce qui semble militer en faveur d'une telle hypothèse, ce sont certaines trouvailles ayant trait du culte chrétien et qu'on date de cette période-là (cf. fig. 20). Toutefois, tant le temple que les bâtiments adjacents, y compris le baptistère, devaient se trouver aux IXe - Xe siècles dans un état de ruine, étant donné qu'on a situé sur leur emplacement un cimetière appartenant à la civilisation de Bijelo Brdo et existant jusqu'au milieu du XIIe siècle. En 1978 on a mis au jour d'autres tombes de cette nécropole, ce qui a permis de démontrer que c'était là un ci-

metière en rangées dont une partie des tombes étaient à plusieurs niveaux. A coté des tombes à cistes de pierres (quant à celles-ci, il se peut qu'elles proviennent de la haute époque byzantine), on y rencontre des tombes sans ou avec encadrement fait de quelques pierres. Pour ce qui est du mobilier, on y trouve uniquement des parures, et ce n'est qu'exceptionnellement que ces tombes livrent des monnaies (cf. fig. 24, 25, 27 - 31) qui permettent de dater le cimetière de la période comprise entre le IXe/X^e et le XIIe siècle. Dans le site étudié on a en outre trouvé, sur un gisement secondaire, de nombreux tessons de poteries préhistoriques (Néolithique, Âge du bronze, période de Hallstatt) et de l'époque hellénique. Ce qui prouve que le site exploré a été également réutilisé aux XIe - XIIIe siècles, c'est le fait qu'au cours des années précédentes on y a découvert les restes de maisons d'habitation et de diverses installations ménagères.